

Liberalizm ve Siyasi Devletçilik Arasında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Sınırları

Mehmet Zakir Sarıkaya*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin siyasal bir parti olarak tarihsel öyküsünü anlatmak ya da partiyi bütün yönleriyle ele almak değildir. Zira bu konuyla ilgili hatırı sayılır miktarda çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmada, liberal bir parti olarak ortaya çıktığı iddia edilen SCF'nin hem siyasal hem de ekonomik liberalizmle ne kadar uyumlu olduğu, gerçekten bir liberal parti olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorularına cevap aranmıştır. Bu sorulara yanıt bulabilmek amacıyla partinin tüzüğü, programı ve söylemlerinden hareketle, dönemin hükümeti olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) karşısında yürüttüğü muhalefete odaklanılmıştır. Bu nedenle CHF de dolaylı olarak çalışma konusuna dâhil edilmiştir. Ancak CHF tek başına değil, muhalefetle ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada; arşiv vesikaları, gazeteler, döneme tanıklık eden devlet adamlarının hatıraları ve döneme ilişkin literatürden faydalanılmış, söz konusu dokümanlar metin analizi tekniğiyle incelenmiştir.

Çalışma neticesinde elde edilen bulgularla, SCF'nin liberal ekonomik politikaları kısmen savunduğu, bazı ekonomik önerilerin dışında liberalizmi tam olarak yansıtmadığı ve mevcut iktidar karşısında güçlü bir muhalefet yürütemediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Liberalizm, Devletçilik, Muhalefet.

The Limits of the Free Republican Party between Liberalism and Political Statism

Abstract

The purpose of this study is not to tell the historical story of the Free Republican Party (SCF) as a political party or to discuss the party in all its aspects. Indeed, there is a considerable amount of work on this subject. This study seeks to answer the questions of how compatible the SCF, which was claimed to have emerged as a liberal party, was with both political and economic liberalism, and whether it could really be considered as a liberal party. In order to find answers to these questions, the study focuses on the party's opposition to the Republican People's Party (CHF), the government of the time, based on its charter, program and discourses. For this reason, the CHF was also indirectly included in the study. However, the CHF is not analyzed on its own, but within the framework of its relations with the opposition. In the study; archival documents, newspapers, memoirs of statesmen who witnessed the period and the literature on the period were used, and the documents in question were analyzed the technique of textual analysis. The findings of the study show that the SCF partially defended liberal economic policies, did not fully reflect liberalism apart from some economic proposals, and failed to mount a strong opposition to the current government.

Keywords: Free Republican Party, Republican People's Party, Liberalism, Statism, Opposition.

*Dr. Öğr. Üyesi | Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
mzsarikaya@beu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-2443-8712 | DOI: 10.36484/liberal.1614475
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 30, Sayı: 119, Yaz 2025, ss. 69-97.
Gönderim Tarihi: 6 Ocak 2025 | Kabul Tarihi: 28 Mart 2025

Giriş

Cumhuriyet'in erken döneminde Türkiye'nin, modernleşme ve kalkınma yolunda yeni bir devlet anlayışı ve toplumsal düzeni inşa etme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu süreçte iktisadi kalkınma, demokratikleşme ve toplumun modernleşmesi gibi temel hedefler, siyasal ve ideolojik tartışmaların ana odağını oluşturmuştur. Bir yandan güçlü bir merkezi otoriteye dayalı devletçi politikalar yürütülürken, diğer yandan liberal ekonomi modeli bir alternatif olarak gündeme getirilmiş ve toplumdaki memnuniyetsizlikleri yumuşatmaya dönük girişimler başlatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) 1930 yılındaki kısa süreli varlığı, bu iki düşünce arasındaki gerilim ve uzlaşma sağlamayı somutlaştıran önemli bir deneyimdir. Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle kurulan Fırka, hem liberal ekonomi anlayışını temsil eden bir seçenek sunmayı hem de mevcut sistemin demokratik açığı kapatarak siyasal çoğulculuğu desteklemeyi amaçlamıştır. Ancak, fırkanın zamanla sistem tarafından marjinalleştirilmesi ve siyasi müdahalelerle karşılaşması, liberalizm ile siyasi devletçilik arasındaki sınırların aşılabilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, devletçi ekonomi politikalarının beklenen sonuçları vermemesi ve 1929 yılında dünyada yaşanan büyük ekonomik buhran, Türkiye'de uygulanan mevcut ekonomik politikaların yeniden ele alınması ihtiyacını gündeme getirmiştir (Yetkin, 1982: 28). Bu süreçte, bir yandan devlet dâhilinde yeni bir ekonomi politikası arayışları devam ederken, diğer yandan toplumun çeşitli kesimlerden ekonomik yaklaşımlarla ilgili yeni fikirler ve eleştiriler dile getirilmeye başlanmıştır (Çavdar, 1983: 1077). Dönemin basın yayın organlarının da büyük ölçüde hükümetin kontrolünde olduğu, dolayısıyla halkın sorun ve sıkıntılarının alttan yukarıya doğru yansımadağı, Mustafa Kemal'e sadece iyi haberlerin iletildiği görülmektedir (Koçak, 2014: 63). Buna rağmen Mustafa Kemal'in, iktidarın genel gidişatından memnun olmadığı, iktidar ile toplum arasındaki kopuşu hissettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, parlamentodaki denetimsiz hükümetin denetlenmesini sağlamak, süregiden ekonomik sorunlara çözüm üretmek ve tek parti iktidarına eleştirileri bertaraf etmek amacıyla Fethi Okyar'a SCF'yi kurdurmuştur.

Dönemin iktidarı ya da Mustafa Kemal, ülkedeki bu derin ekonomik sıkıntıların bir toplumsal harekete dönüşmemesi için ekonomik sorunları çözme iddiasıyla ortaya çıkan bir siyasal partinin kurulmasına zemin hazırlamışlardır. 1930'lu yılların başlarında, çeşitli ekonomik fikirlerin tartışıldığı bir atmosferde, SCF, Türkiye'nin ekonomisiyle ilgili sorunları ele alan ve bu

konuda eleştiri ve önerilere odaklanan bir muhalefet partisi olarak sahneye çıkartılmıştır.

Burada tartışılması gereken önemli konulardan biri de devletçi olarak bilinen CHF'nin gerçekten devletçi olup olmadığıdır. CHF'de iki dönem milletvekilliği yapmış, Mustafa Kemal'le çok yakın çalışan ve ona danışmanlık yapan Ahmet Ağaoğlu, CHF'yi "liberalin liberali" olarak nitelendirmektedir (Ağaoğlu, 1994: 16). Ağaoğlu, açıklamalarıyla muhalif bir partinin kuruluşunu da paradoksal olarak ortaya koymaktadır:

"Ben Serbest Fırka'ya inkılapçı, demokrat, liberal devletçi ve Kemalist olarak geçtim... Ben Serbest Fırka kurulduğu zamana kadar Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tamamen liberal, demokrat ve benim kadar devletçi bir fırka olduğu kanaatinde idim" (Ağaoğlu 1933: 101-102).

Ağaoğlu, ayrıldığı CHF için hem liberal hem de devletçi nitelemesinde bulunarak kendisinin de hala bu fikre sahip olduğunu ifade etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla SCF, liberalizmi gerçek anlamının çok uzağında bir "hürriyetperverlik" olarak değerlendirmektedir. Nitekim daha önce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da programının 2. maddesinde "Hürriyetperverlik"e bir açıklama getirerek kavramı parantez içinde "liberalizm" olarak belirtmiş ve bunu fırkanın esaslarından saymıştı (Tunaya, 1952: 616; Ekincikli, 2012: 161).

SCF'nin kuruluşu sadece içeride meydana gelen birtakım sorun ve sıkıntıların halli için yapılmış bir girişim olduğunu söylemek yetersiz kalacaktır. Parlamentoda muhalefet partisinin bulunması, dış dünyaya karşı Türkiye'nin demokrat devletler içinde yer aldığına fiili olarak bir kanıt sayılacaktı. Zira batılılaşma ve çağdaşlaşmayı kendisi için önemli bir hedef olarak ortaya koyan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu tek partili görüntüsü Avrupa'dan farklı bir görüntünün ortaya çıkmasına sebebiyet veriyordu. Ayrıca çok partili siyasal hayat, milli iradenin tecellisi ve Cumhuriyet rejiminin pekişmesi için bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir (Yetkin, 1982: 84). Bu yönüyle SCF'nin kuruluşu, aynı zamanda, mevcut sisteme meşruiyet kazandırmaya yönelik bir girişimdir.

SCF'nin kuruluşu; İsmet İnönü'nün siyasi kuvvetine, giderek güçlenen otoritesine ve alternatifsiz "İkinci Adam"lığına karşı Mustafa Kemal'in yürüttüğü bir mücadele ve yıpratma girişimi olarak da değerlendirilmiştir (Koçak, 2014: 67). İlmen'e göre (1951: 35-36), muhtemel bir cumhurbaşkanlığı seçiminde Mustafa Kemal'e karşı İsmet İnönü'nün kazanma ihtimaline karşı Mustafa Kemal, İnönü'yü zayıflatmanın bir yolu olarak SCF'nin kurulmasını istedi. Böyle bir girişimle Mustafa Kemal, hem İnönü hükümetleri karşısında oluşan toplumsal muhalefetin önünü açmış hem de bu hükümetlerin siyasi

sorumluluklarına ve başarısızlıklarına katılmadığını açık bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır (Koçak, 2014: 75).

Partinin güdümlü olduğunu ve sembolik bir amaç taşıdığı, fakat taraftarlarının artmaya başlamasıyla birlikte kontrolden çıkma ihtimalinin kuvvet kazandığı fark edildiğinde Mustafa Kemal'in de iktidardan yana tavır alarak SCF'nin kapatılmasının gerekliliğine inanmıştır. SCF'nin kontrolden çıkma ihtimali karşısında dönemin iktidarının çok evvelden tedbir aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumu CHF Adana milletvekili ve Fırkanın bölge müfettişi Hilmi Uran hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “... fakat, hemen belirtmeliyim ki, bu pek ihtiyatlı, pek mütereddit bir adımdı ve icabında hemen geriye dönebilmek imkanları elde tutularak atılmış bir adımdı.” (Uran, 1959: 212).

Cumhuriyetin ilanından sonra tesis edilen kanunlar çerçevesinde siyasal partilerin kurulmasıyla ilgili herhangi bir hukuki engelin olmadığı görülmektedir. Buna rağmen gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gerekse SCF'nin kurulması ancak Mustafa Kemal'in izni ve teşvikiyle gerçekleştirilebilmiştir (Ahmad, 1995: 88; Zürcher, 1993:260). Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde muhaliflerin hür iradeleriyle bir siyasi parti kurma teşebbüsünde bulun(a)mamış olmaları dönemin siyasi atmosferini derinlemesine incelemeyi zaruri hale getirmektedir. Ancak döneme ilişkin literatürün oldukça öznel olduğu, dönemin siyasal olaylarının genellikle ideolojik mülahazalarla ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu durum şüphesiz döneme ilişkin yapılacak çalışmaları zorlaştırmaktadır.

Liberalizm ve Devletçilik

Liberalizm ve devletçiliğe ilişkin literatür oldukça zengin ve tartışmalıdır. Burada her iki kavramın kısa bir çerçevesi çizildikten sonra SCF ve CHF'nin bu kavramın temel prensipleriyle ne derece uyumlu olduğu değerlendirilecektir.

Liberalizm, Yakın Çağ'da ortaya çıkan ve dünya genelinde büyük etkiler yaratan bir düşünce sistemidir. Liberal düşüncenin oluşumunda John Locke'un yanı sıra birçok önemli ismin etkisinden söz edilebilir (Berzeg, 1996: 11). Özellikle Jeremy Bentham, Immanuel Kant, Adam Smith ve Richard Cobden, liberalizmin şekillenmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bentham ve Kant liberal fikirleri siyasi bir perspektifle ele alırken, Smith ve Cobden kavramı ekonomik bir perspektifle geliştirmiştir (Yanık, 2015:36). Liberalizmin gelişimine fizyokrasi düşüncesi de önemli bir katkıda bulunmuştur. Fizyokrasi “doğanın yönetimi” anlamına gelir ve ekonomik düzenin doğal yasalarla işlediğini savunan bir doktrindir (Coşkun, 2019: 246-247). Bir başka deyişle

Fizyokrazi, evrensel yaşamın insanlar tarafından konulan yasalarla değil, doğanın kurallarıyla yönetildiği bir anlayıştır. Avrupa'da 1850'lerden itibaren etkinliğini artıran bu ekonomik modelin savunucuları, iktisadi hayatta doğal bir düzen olduğunu, devletin bu doğal düzene müdahil olmaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Liberalizm, devletin merkeziyetçiliğine ya da otoriterliğine karşı çıkan bir siyasal sistemi ön görmektedir (Berktaş, 2012: 50). Liberal düşünceler, feodalizmin güç kaybetmesi ve onun yerini alan piyasa ya da kapitalist toplumun bir sonucu olarak kabul görmeye başlamıştır (Heywood, 2015: 41). İnsan haklarının korunması, özel mülkiyetin güvenliği, sınırlı yönetim, hukuk güvenliği, güçler ayrılığı, esneklik ve farklı hayat tarzlarına saygı gibi değerler çağdaş demokrasiyle özdeşleşse de, bu değerler esasen liberalizm ile gelişim göstermiştir (Yayla, 2015: 15). Liberalizm, aynı zamanda ekonomik, toplumsal, dini ve benzeri alanlarda devlet müdahalesine karşı çıkan bir sistemi ifade etmektedir. Dolayısıyla liberalizm, ekonomik ve politik bileşenlerin sıkı bir ilişkiye sahip olduğu bir gelenektir.

İlk olarak John Locke'un öncülüğünde liberal demokrasinin temel felsefesi olarak kabul gören "siyasal liberalizm", bilahare iktisadi hayatın tartışmasız bir şekilde bireylere terk edilmesini savunan "ekonomik liberalizm" olarak şekillenmiştir (Berzeg, 1996: 3). Siyasi liberalizm, siyasi düşünce özgürlüğü ile birlikte, bireylerin hak ve özgürlüklerinin yasal olarak müdafa edilmesi ve uygulamaya alınması olarak tarif edilirken, ekonomik liberalizm, devletin iktisadi hayata müdahale etmemesi ve iktisadi kararların bireyler tarafından alınması anlamına gelmektedir (Caniklioğlu, 1996: 12).

Liberal iktisadi düşüncenin temellerini Adam Smith atmıştır (Yayla, 2008: 72). Liberal iktisadi düşünceye göre, kanunlara aykırı davranmadığı sürece, her bireyin kendi çıkarları çerçevesinde emeğini ve sermayesini başkalarının emeği ve sermayesiyle rekabet edecek şekilde kullanma konusunda özgürdür (Smith, 2014: 762). Liberal anlayışa göre devlet, bireylerin hak ve hürriyetlerini koruyarak; akıl, adalet, hoşgörü ve farklılıklara saygı çerçevesinde hareket etmelidir (Heywood, 2015: 41-53). Devletin temel görevi, özgürlüğü ve özel mülkiyeti şiddet içerikli saldırılardan korumaktır. Bunun dışında üstlenilen her türlü görev, zararlı bir müdahale olarak değerlendirilmektedir (Mises, 2002, s. 52).

Bir siyasi ideoloji olarak liberalizmin hem ekonomik hem de siyasi ilkeleri bulunmaktadır. Bu nedenle, bir siyasi partiyi yalnızca ekonomik politikalarla liberalizmi savunduğunu iddia etmek, liberalizmin kapsamını daraltmak an-

lamına gelecektir. Dolayısıyla bir partiye liberal demek için, söz konusu partinin ekonomik serbestliğin yanında siyasal liberalizmi de savunması gerekir.

“Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” anlayışı çerçevesinde şekillenen liberal ekonomi anlayışı, Cumhuriyetin inşa sürecindeki milli ekonominin kaldıramayacağı bir ekonomik düzen olarak görülmüştür (Bora, 2017: 520). Liberalizm, cumhuriyet döneminde iktidar tarafından “gayrı milli” ve emperyalizme kapı aralayan bir düşünce olarak değerlendirilmiştir. Nitekim SCF, dönemin iktidarı tarafından sürekli gayrı millilik ve yabancıların sözcülüğünü yapmakla itham edilmiştir. Cumhuriyet döneminde, CHF’nin mevcut ekonomik potansiyeli kontrol altında tutmayı hedeflediği ve bağımsız ekonomik güçlerin ortaya çıkmasını engellemeyi amaçladığı görülmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde “milli burjuvazi” yaratma çabaları bir bakıma önemli ekonomik aktörleri tamamen kontrol altında tutma ya da sadık ekonomik aktörler yetiştirme çabası olarak görülebilir (Yayla, 2015: 37).

Liberal iktisadi politikaların genellikle sağ partiler tarafından savunulduğu, buna karşılık sol partilerin daha çok ekonomide devletçiliği benimsediği yaygın bir görüştür. Bu yönüyle SCF’ye “sağ” demek de mümkün görünmektedir. SCF’ye net bir ideolojik kimlik atfetmek oldukça zor görünmektedir. Bu zorluğa rağmen SCF liberal iktisadi politikaları savunduğu gerekçesiyle genellikle “sağ”a oturtulmaktadır. Ancak partinin kurucusu ve genel başkanı Fethi Okyar, sağ bir parti olduklarına ilişkin değerlendirmelere kesinlikle katılmadığını ve SCF’yi “solcu” bir siyasi hareket olarak gördüğünü ifade etmektedir:

“Fırkamız sola mütemayildir. Münakaşa hürriyetinin tesisine taraftar olmak ve bu gibi hürriyetlerin cari olmasını istihdaf etmek itibarıyla tamamen sola müteveccihiz. Bundan daha solu sosyalizm olur”(aktaran Boratav, 1974: 79).

Benzer durum CHF için de geçerlidir. Daha önce de ifade edildiği gibi, SCF’ye geçmeden evvel CHF’de oldukça etkili bir isim olan Ahmet Ağaoğlu, CHF için “liberalin liberali” tabirini kullanmaktadır.

Locke ve Montesquieu’nun liberalizmin önündeki en büyük engel olarak gördükleri ve otoriterleşme ve keyfi uygulamaların önünü açan “kuvvetler birliği” uygulamasına SCF’nin herhangi bir eleştiri getirmedeği görülmektedir.

Devletçilik, hem bir düşünce hem de iktisadi bir politika olarak feodal sistemin zayıflaması ve milli monarşilerin güçlenmesiyle ortaya çıkan bir sistemdir (Uzun ve Uzun, 2024: 32). Merkantilist politikaların diğer bir görünümü olarak ifade edilebilecek devletçilik, uzun yıllar boyunca Batılı devletlerin takip ettiği bir iktisadi sistemdir. Özellikle 20. asırda etkisini artıran

ulusçu, militarist ve sömürgeci anlayışlar ve 1929 buhranı, devletçilik politikasının uygulama alanlarını genişletmiştir (Berend, 2011: 302).

Literatürde devletçiliğin birbirinden oldukça farklı ve birbirleriyle çelişen tanımlarına rastlanmaktadır. Liberalizm, farklı kişiler tarafından; sosyalizme giden bir yol, kapitalizm ve sosyalizm arasında üçüncü bir yol, bir planlama hareketi ya da devlet sosyalizmi, Batı karşıtı duyguların canlanması ya da az gelişmiş ülkelerin kalkınması için bir gereklilik olarak görülmüştür (Altıparmak, 2002: 38). Devletçilik bir ekonomi politikası olarak liberalizmin karşıtı olarak kullanılmaktadır (Boratav, 1974: 9). En sade anlamıyla devletçilik, devletin iktisadi alana doğrudan doğruya müdahale etmesini ön gören ekonomik yaklaşımdır (Eroğlu, 1985: 358). Bu gibi durumlarda devletçilik, bir ekonomi politikası kavramı olarak esasen müdahalecilikle eş anlamlıdır. Başka bir deyişle devletçilikte, ekonomik faaliyetin devlet tarafından yönetildiği bir ekonomik yapı söz konusudur.

Mustafa Kemal'in de daha Cumhuriyet kurulmadan önce ekonomi alanında devletçi bir fikre sahip olduğu anlaşılmaktadır (Kongar, 2011: 158). 1 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal, TBMM'nin açılış konuşmasında devletçiliği ekonomik politikalarının temel amacı olarak benimsediklerini ifade etmiştir (Eroğlu, 1985: 362). Ancak, CHF'nin yürüttüğü ekonomik politikaların tam anlamıyla devletçiliği yansıttığı söylenemez. Liberalizm ve sosyalizmin bir sentezi başka bir ifadeyle karma bir ekonomik politika yürüttüğü görülmektedir. CHF'de devletçilik, sadece bir ekonomi politikası tercihinin ifadesi değildir. Kalkınma politikasının bir aracı olmasının yanı sıra, ekonomik devletçilik siyasi devletçiliğin tamamlayıcısıdır. Bu nedenle, devletçi politika sadece piyasa ekonomisinin dinamikleri ve ilkeleriyle çatışmakla kalmaz, aynı zamanda çoğu zaman demokrasinin ilkeleriyle de karşı karşıya gelir. CHF ilke olarak düzenlenmiş bir piyasa ekonomisine karşı değildir. Ancak siyasi devletçiliği çoğu zaman ekonomik devletçiliğinden daha ağır bastığından ve demokrasi cephesindeki eksikliklerini popülist söylemiyle telafi etmeye özen gösterdiğinden, gerçekte olduğundan daha fazla piyasa ekonomisi karşıtı görünmektedir. CHF'nin iktisadi politikalarının Laufenburger'in devletçilik tanımına yakındır. Laufenburger (1941: 238-239) devletçiliği, kapitalizm ile sosyalizm arasında yer alan yeni bir iktisadi model olarak ifade etmektedir.

CHF'nin devletçiliği daha çok korporatist ekonomik modele yakın durmaktadır. Korporatizm, ekonomik düzeyde kapitalizme ve kapitalizmin getirdiği tüm ilişkiler ağına, siyasi ve toplumsal düzeyde ise özgürleşmeye ve bireyselleşmeye karşıdır (Kansu, 2009: 263). Şeker fabrikalarının özel teşebbüsten alınarak devlete bağlanması, liman işletmelerine dair kanun, ticaret ve sanayi

odalarının özerkliklerinin ortadan kaldırılması ve bunun gibi birçok uygulamalar CHF'nin korporatist ekonomik politikalarına birer örnek olarak gösterilebilir (Kansu, 2009: 263).

Mümtaz Turhan Cumhuriyet döneminin devletçi iktisadi politikasını ulus-devlet ve millet olabilmek amacıyla zorunlu olarak güdülen bir politika olduğu iddiasındadır. Mümtaz Turhan'a (1965: 53) göre devletçilik, *“Türkiye'nin modern bir millet olma, milli bir kültüre kavuşabilme ve demokratik bir nizam içinde gelişerek iktisâdi istiklâlini kazanabilme imkânlarını hazırlamak üzere devletin yüklenebileceği vazife ve mükellefiyetlerin bütününden ibarettir”*.

Devlet desteği ve özel teşebbüsün birlikte çalışabildiği melez sistemde, Mustafa Kemal devletçiliği açıklarken, devletçiliğin liberalizm ve sosyalizmden farklı olup, kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir (İnan, 1972: 6). Yeni oluşturulan ekonomik modelde iki tür devletçilik savunucusu vardı: İlimli devletçilik olarak adlandırılan modelin savunucuları “devletin bireyin yapamadığı işleri yapabileceğini” savunurken; bazıları da devletin doğrudan müdahalesini gerekli bularak “kamu yararı neyi gerektiriyorsa devlet onu yapsın”ı savunmuşlardır (Boratav, 2006:138-139).

SCF'nin devletçilik ve liberalizm arasındaki en net söylemi Okyar'ın İzmir mitinginde kendini göstermektedir. O, devletin iktisadi sahadan çekilmesi yerine bireyin/özel teşebbüsün yapamadıklarını devletin yapması gerektiğini ifade etmektedir (Hakimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1930). Bu söylem, özel sermayenin henüz oluşmadığı bir ülkede ekonominin devlete devredilmesi, dolayısıyla zımnen devletçiliğin desteklenmesi anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım CHF'den çok da farklı görünmemektedir. Nitekim CHF, özel sermayenin yetersizliğinden dolayı devletçiliğin uygulandığını iddia etmektedir.

Devlet yönetimi ve devlet müdahalesi yoluyla kapitalist gelişme yolu, başka bir deyişle devletçilik uygulaması tam anlamıyla Türkiye'de 1932'de başlamıştır (Boratav, 1974: 11). 1923-1931 dönemi genellikle “liberal” bir dönem olarak nitelendirilir ve bazen daha uygun bir terim bulunamadığı için bu terim kullanılır. Ancak, bu dönemin “1923-1931 liberalizmi” olarak tanımlanması yanıltıcı olabilir, çünkü bu dönemde belirli bir ölçüde devlet müdahalesi olmuştur. Devlet, işletmelerin yönetimine doğrudan müdahil olmasa da, devlet ihaleleri ve geniş teşvik politikaları yoluyla inhisarları imtiyazlı şirketlere devrederek özel sermaye birikimini ve kapitalist gelişmeyi hızlandırmaya çalışmıştır. Bu durumda, devletin bu dönemde tamamen “liberal” bir politika izlendiği iddia edilemez.

Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasi ve İktisadi Durum

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938), Türkiye'nin modernleşme ve ulus-devlet inşa sürecinin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde siyasal iklim, hem yeni rejimin kurumsallaşmasına hem de toplumsal değişimlere öncülük eden devrimlere sahne olmuştur. Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, çok partili hayata geçiş denemeleri ve hukuk sisteminin modernleştirilmesi bu dönemde öne çıkan siyasal gelişmelerdir. Siyasal iklim, tek parti rejiminin belirleyici olduğu ve yapılan devrimlerin toplumda derin etkiler oluşturduğu bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde Türkiye'de siyasal hayat, CHF'nin politikaları çevresinde şekillenmiştir. Partinin kurucusu Mustafa Kemal, hem iktidarı doğrudan yönetmiş ve yönlendirmiş hem de devrimlerin tatbik edilmesinde aktif rol oynamıştır. Tek parti rejimi, hızlı ve kapsamı geniş reformların uygulanmasında merkezi bir rol oynamış, ancak siyasal katılımın sınırlı olması sebebiyle eleştirilere de konu olmuştur. Tek parti iktidarının otoriter davranışları, yolsuzluk ve usulsüzlük iddiaları, bireysel hürriyetlerin oldukça sınırlı olması ve iktidarın faaliyetlerinden doğan memnuniyetsizlik toplumda ciddi bir rahatsızlığa neden olmuştur (Zürcher, 1993: 259). Bu dönemde iktidara yönelik eleştirilerin de açıkça yapılamadığı (Okyar, 1987: 33) başta basın olmak üzere toplumsal hayatta ciddi bir sansür olduğu görülmektedir (Yayla, 2015: 28).

Tek parti sistemi, o dönemin dünya siyasetinde yaygın olan otoriter modernleşme yaklaşımlarının bir yansımasıdır. Yeni rejim, Osmanlı'nın çok katmanlı ve geleneksel siyasal yapısından uzaklaşıp merkeziyetçi ve laik bir devlet anlayışı benimsemiştir. Bu bağlamda, hilafetin kaldırılması, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin lağvedilmesi ve Medeni Kanun'un kabulü gibi devrimler bu siyasal yapıyı tahkim etmiştir. Laiklik ilkesinin yerleştirilmesi, kadın haklarının genişletilmesi ve eğitimde Tevhid-i Tedrisat ilkesiyle hareket edilmesi, siyasal iklimin modernleşme ekseninde biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, bu devrimlerin yukarıdan aşağıya uygulanması, bazı toplumsal kesimlerde direnişe yol açmıştır. Özellikle Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ve Kıyafet Devrimi gibi adımlar, toplumun muhafazakâr kesimlerinde tepkilere neden olmuş ve bu tepkiler bazı isyanlara yol açmıştır. Devlet, bu direnişleri sert önlemlerle bastırarak devrim sürecini devam ettirmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasal iklimi, otoriter modernleşme, laikleşme ve merkeziyetçi bir yapının inşa edilmesi üzerine kurulu bir paradigmayla tanımlanabilir. Bu dönem, devletin toplum üzerindeki belirleyici rolünü pek çok alanda hissettirdiği bir süreçtir. Halk Fırkası'nın hâkimiyeti altında yürütülen bu reformlar, genellikle toplumu dönüştürme ve modern-

leştirme hedefiyle gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu sıra dışı dönüşüm, bazı gerilimleri de beraberinde getirmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin büyük bir ekonomik sorunla karşı karşıya olduğu açıktır. Türkiye, Büyük Buhran'ın etkilerini hem kentlerinde hem de kırsal kesimde hissetmiştir. Örneğin, 1927 ile 1930 yılları arasında İzmir'in hinterlandı olan Manisa'da üzüm fiyatları yüzde 40 oranında değer kaybetmiş, ülkenin en değerli ihraç ürünü olan tütünün fiyatı yüzde 40, bir diğer ana ihraç ürünlerinden biri olan pamuğun değeri ise yüzde 41 oranında düşmüştür (Hatipoğlu, 1936: 33-34). Zirai alandaki bu fiyat düşüşü üretimin her alanına belli bir oranda sirayet etmiştir. Üretimdeki bu düşüş ve malın hızla değer kaybetmesine karşılık vergiler düşürülmemiş, bilakis artırılmıştır. Köylülere 13 Türk lirası yol yapım bedeli vergi olarak yüklenmiş, bunu ödeyemeyenler yol yapım çalışmasında 10 gün süreyle çalışmak zorunda bırakılmıştır (Hatipoğlu, 1936: 79-80).

Kasaba ve şehirlerde, köylüler ve yabancı firmalar arasında aracı olan tüccarlar, krizin kurbanları ve aynı zamanda taşıyıcıları olmuşlardır. Birçok tüccar, üretimi finanse edecek kredilerin kuruması ve yoğunlaşan uluslararası rekabet nedeniyle dış pazarlara uygun koşullarda mal satma fırsatının ortadan kalkması nedeniyle iflas etmiştir. Yerel gazeteler, bilhassa; İzmir, Manisa ve Aydın çevresindekiler, iflas haberlerini sıkça gündeme taşımışlardır (Emrence, 2006: 64). İflaslar sebebiyle bazı tüccarların intihar etmek suretiyle hayatlarına son verdikleri gazetelere yansımıştır (Yarın Gazetesi, 9 Ağustos 1930; Anadolu Gazetesi, 17 Ağustos 1930). Ekonomik hayattaki bu durgunluk ve kriz köylü ve tüccarla sınırlı kalmamış, işçi sınıfının da derin bir kriz yaşamasına, işsizliğin artmasına sebebiyet vermiştir.

İhracat gelirlerindeki düşüş, tarımın zayıflığı ve sanayileşme eksikliği, ekonomide daha aktif bir rolü zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde CHF, devletçilik politikalarını savunarak, ekonomiyi kontrol altında tutmuştur. CHF'nin ekonomik politikaları devletçi ekonomik modeli gösterse de yürüttüğü politikaların tamamen devletçilikle uyumlu olduğu söylenemez. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla yerli sanayici desteklenmiş, özel bankaların kurulması ve özel sektöre finansman desteğinin sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. CHF'nin iktisadi anlamda devletçilik politikasını izlemesi 1930'dan sonra daha güçlü bir şekilde görülmektedir.

Hem dünyadaki ekonomik buhran hem de ekonomide devletçilik politikasının uygulanması sebebiyle büyük bir ekonomik daralmanın yaşandığı görülmektedir (Tekeli ve İlkin, 2009: 154). Dünyadaki ekonomik buhran, bir bakıma liberal ekonomik politikaların iflası anlamına gelmektedir (Emrence

2005: 214). Buna rağmen SCF'nin iktisadi alanda başarısızlığa uğramış liberal bir politikayı savunması da ayrı bir tartışma konusudur. Ekonomik krize geçici bir çözüm olarak görülen vergilerin ağırlaştırılması sebebiyle toplumda hükümete karşı yoğun bir tepki oluşmuştur. Ancak bu tepkilerin fiiliyata dökülmediği, hükümete karşı biriken öfkenin sokaklara yansımadağı görülmektedir. Şüphesiz toplumsal refleksin en büyük frenleyicisi de Şeyh Said isyanından sonra yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Kanunu'dur.

CHF'nin bütçeden milli savunmaya ve demiryollarının inşasına ayırdığı pay ekonomik sorunu daha da ağırlaştırmıştır. İhracat ve tarım aktif olarak desteklenmemiş, uluslararası kuruluşların ve yabancı uzmanların görüşleri geri plana itilmiştir. 1930 yılında bütçe gelirlerinin yüzde yedisine tekabül eden Osmanlı borç taksitinin (The Times, 8 Eylül 1930) geri ödenmesindeki isteksizlik, CHF'nin mali konularda uluslararası toplumla mesafeli bir ilişki sürdürme arzusunun bir başka göstergesidir (The Times, 29 Ağustos 1930). Bu koşullar altında Türkiye'nin kapsamlı bir mali reforma ihtiyaç duyduğu görülmektedir (The Times, 11 Ağustos 1930).

Ekonomik krize çözüm arayışında olan CHF, toplumsal rahatsızlıkların daha fazla göz ardı edilemeyeceğini, ekonomik sorunların derinleştiğini fark etmiştir. Bu duruma karşı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, ekonomik sorunlar başta olmak üzere hükümetin uygulamaları karşısında oluşan toplumsal muhalefeti meclise sokmak amacıyla kendi inisiyatifiyle yeni bir siyasi parti kurmaya karar vermiştir. 1930 yazında, Türkiye siyasetinde iki partili bir dönem başlamış ve halk arasında yeni bir umut oluşmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurtarıcı bir rolle Türk siyasal hayatına katılmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Tek parti yönetimi Türkiye'nin hem içeride hem de dışarıda otoriter ya da totaliter bir görüntü vermesine sebep olmuştur (Tunçay, 1981: 245). Bu durumun Mustafa Kemal'i de rahatsız ettiği görülmektedir. Nitekim Mustafa Kemal, İnönü ve Okyar'ın da hazır bulunduğu bir ortamda rahatsızlığını şöyle dile getirmiştir: "...Başka çare yoktur. Bugünkü manzaramız aşağı-yukarı bir *dictature manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır; fakat dâhil ve hariçte bize dictateur nazarıyla bakıyorlar. Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman yazarlarından Emil Ludwig bana şekli idaremiz hakkında tuhaf sualler sormuş, diktatörlüğümüze hükmederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır*" (Okyar, 1980: 392-393). Mustafa Kemal, benzer bir değerlendirmeyi İlmen'e de aktarmaktadır. İlmen, hatıralarında, Mustafa Kemal'in kendisini SCF'yi kurmakla belki CHF'yle karşı karşıya geleceklerini, birbirleriyle mücadele edeceklerini ancak son tahlil-

de dünyaya karşı da “*Türklerde de bir terbiye-i siyasiye mevcut olduğunu da ispat edeceksiniz*” dediğini ifade etmektedir (İlmen, 1951: 24). SCF kurulduktan sonra, yurtdışı seyahatinden dönen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü’den yeni partinin Avrupa’daki yansımalarına ilişkin bilgi alan Mustafa Kemal, Avrupa’daki basının Türkiye için yaptığı olumlu değerlendirmeleri duyması üzerine “*güzel bir iş yaptık*”larını ifade etmiştir (Okyar, 1951: 492). Bu durum, SCF’nin kuruluşunun aynı zamanda uluslararası alanda Türkiye’nin imaj sorununu da düzeltmeye yönelik bir girişim olduğunu göstermektedir.

SCF, siyasi ve ekonomik olmak üzere iki önemli ihtiyacı karşılamak amacıyla, Mustafa Kemal’in isteğiyle 12 Ağustos 1930’da kurulmuştur. CHF’den 14 milletvekilinin iştirakiyle parti, siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Burada cevabı aranması gereken iki soru söz konusudur. Bunlar, partinin neden ve ne için kurulduğu sorularıdır.

Cumhuriyet gazetesi 9 Ağustos 1930 tarihli yayınında “Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor” manşetiyle SCF’nin kurulacağı haberini ilk kez kamuoyuna duyurmuştur. Haberin devamında yeni fırkanın CHF’nin ilkelerine benzeyen bir fırka olacağı, fırkanın bilhassa memleketin iktisadi vaziyetiyle meşgul olacağı yazılmıştır. Bu durum SCF henüz kurulmadan kendisine biçilen rolün kamuoyuyla paylaşıldığını göstermektedir. 10 Ağustos 1930 tarihli yayınında Cumhuriyet gazetesi Fethi Okyar’ın açıklamalarını “*Her şeyden evvel müzmin hale gelen iktisad buhranına çare bulacağız*” başlığıyla haber yapmıştır. Gazete, 12 ağustos tarihli neşriyatında Mustafa Kemal’in Fethi Okyar’ın mektubuna verdiği cevap yayınlanmıştır. Mustafa Kemal, kendisinin Cumhurbaşkanı sıfatıyla hükümet işlerinden sorumlu olmadığını, hükümete yönelik eleştirilerin İsmet İnönü tarafından cevaplanmasının daha doğru olacağını, aynı temele dayanan iki fırkanın mecliste bulunmasından memnuniyet duyacağını, partiler arasında adilane davranacağını ve partisinin siyasi faaliyetlerinde kendisini emniyette hissetmesi gerektiğini ifade etmiştir (Naskali, 2015:98). Bu açıklamasıyla Mustafa Kemal, “aynı temele dayanan iki fırka” vurgusuyla, SCF’yi ideolojik olarak CHF’den farklı görmediğini, kendilerini “emniyet” içinde hissetmeleri tavsiyesinin de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın akıbetine uğramayacaklarına dair bir mesaj olarak düşünülebilir. Partinin kuruluşunun ertesi günü 13 Ağustos 1930 tarihinde Cumhuriyet gazetesi “*Yeni Fırkanın Programı*” başlığı altında “*Fethi B. (Okyar), yeni beyanatında bilhassa adliye işlerini tenkid ediyor*” haberini verdikten sonra “halktan vereceği kadar vergi istemelidir” denilmektedir. Partinin kurulduğu gün itibarıyla Okyar’ın verdiği demeçler Türkiye’de ekonomi ve adalet alanında önemli sorunların olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

SCF'nin kurucularından Ahmet Ağaoğlu hatıratlarında SCF'nin sun'i bir parti olduğu, Mustafa Kemal'in evvela CHF içinden bir muhalif grup oluşturmaya çalıştığı, ancak İsmet İnönü'nün karşı çıkması üzerine alternatif bir yol olarak SCF projesini hayata geçirdiğini ifade etmektedir (Ağaoğlu, 1994: 66). Bu iddiaya kesin bir dille karşı çıkan Kemal Karpaz, Lewis ile benzer bir değerlendirme yapmaktadır. Karpaz'a göre (1967: 161-165; Lewis, 2002: 280), Mustafa Kemal'in siyasal ve toplumsal alandaki prestiji ve gücü oldukça yüksek olup, bu durumun CHF'nin gireceği bütün seçimleri kazanmasını garanti etmekteydi. Bu yaklaşım, SCF'nin sergilediği muhalefetin etkisini tam olarak değerlendirememek anlamına gelmektedir. Nitekim SCF, girdiği ilk yerel seçimlerde beklentinin üstünde bir teveccüh görmüş, iktidarla eşit şartlarda gireceği milletvekili genel seçimlerinde, iktidarı ele geçirme potansiyeline dahi ulaşabilme ihtimalini ortaya koymuştur (Başar, 1981: 15-16).

Resmi tarihe göre, ya da dönemin tarih kitaplarına bakıldığında; SCF, kendiliğinden teşekkül etmiş, kapatılması da kendi hatalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Fakat SCF'nin kurucularının ve Genel Başkanı'nın hatıralarına bakıldığında, partinin kurulması teklifinin bizzat Mustafa Kemal tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır (Okyar, 1982: 12). Ancak bütün bunların "ihtiyat" içinde gerçekleştirilmesi ve "samimiyet"le devam ettirilmesi planlanmıştır (Ağaoğlu, 1994: 4-5).

SCF'nin kuruluş gerekçelerinden birinin de Mustafa Kemal'in Başbakan İsmet İnönü'yle bir siyasi güç mücadelesi içinde olduğu ve SCF eliyle İnönü'yü zayıflatmaya çalıştığı iddiasıdır. SCF Genel Başkanı Fethi Okyar Meclis'te yaptığı konuşmada partisinin İnönü hükümetini devirmek amacıyla Mustafa Kemal tarafından geliştirilen bir proje olduğu iddialarına ilişkin şunları söylemektedir:

"Diyorlar ki Serbest Fırka, Gazi Hazretleri'nin kendileri ile beraber olduğuna ve bu fırkayı hükümeti devirmek maksadı ile teşkil ettiğine dair propaganda yapıyor. Hayır! efendiler, ne ben, ne arkadaşlarım Gazi Hazretleri'nin yüksek gayelerine karşı büyük bir hürmetsizlik olan böyle yalandan propaganda yapmaktan veya propagandaların yapılmasına müsaade etmekten münezzehtir. Bunu sureti kat'iyyede tezip ederim" (TBMM ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cild: 21, 84. İnkat, (2.10.1930).

Bu iddiaları İsmet İnönü hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

"Serbest Fırka Teşebbüsü, Atatürk'ün önce Fethi Bey'le görüşmesi ve kararlaştırılması ile meydana çıkmıştır (...) Fethi Bey'le görüşmeleri ve görüşmelerin safha ilerlemesi, aralarında geçen karşılıklı söz vermeler; bunların tafsilatını bilmem. Bunlar Atatürk'ün herkesle görüşürken, kendisine göre sondajlarıdır, istikşafıdır. (...) Fakat biz aramızda fırka teşkilini konuşmuş değiliz. (...) Bunun için daha evvel yapılmış görüşmelerden, Fethi Bey idaresinde Serbest Fırka olarak yapılan hazırlıklardan haberim yoktur. (...) Atatürk, benim çare olarak ileri sürdüğüm mülahazada, kendi gördüğü hastalığın teşhislerinden birini bulmuş oldu" (İnönü, C.2: 225-226).

İnönü'nün bu açıklamalarından Mustafa Kemal'in SCF'nin kuruluş hazırlıklarını tam olarak İnönü'yle paylaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, SCF'nin kuruluşunun İsmet İnönü'nün kuvvetli iktidarını sarsmak amacıyla Mustafa Kemal'in yaptığı bir hamle olarak değerlendirilmesine sebep olduğu düşünülebilir.

Partinin İktisadi Düşüncesi ve Parti Programı

SCF'nin kurucularından Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu'nun liberal bir düşünceye sahip oldukları hatta kendilerini liberal olarak tanımladıkları bilinmektedir (Okyar, 2017: 45; Ağaoğlu, 1994: 41). Ancak, partinin kurucu ya da yöneticilerinin teorik olarak liberalizmi benimsemeleri, partinin siyasal ve ekonomik gelişmeler karşısındaki tavırlarında bunu göstermiş olduklarını garanti etmemektedir. Bu nedenle dönemin genel liberalizm anlayışına bakarak SCF'nin bu anlayışla ne kadar uyumlu olduğunu analiz etmek gerekmektedir. Böyle bir analiz için de partinin programı, eylem ve söylemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

SCF'nin parti programı Fethi Okyar tarafından hazırlanmış, partinin siyasi ve ekonomik politikaları 11 maddeyle özetlenerek kamuoyuyla paylaşılmıştır. (Akşam, 13 ağustos, 1930). Pek de detaylı yazılmayan parti programının 6 maddesinin iktisatla alakalı olduğu görülmektedir.

Parti programının 1. maddesinde SCF'nin cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkelerine bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Programın birinci maddesinde SCF'nin kendini milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi olarak tanımlaması, CHF ile siyasal anlamda fikri bir mücadeleye girişmeyeceği mesajını içermektedir.

Programın 2. maddesi, vergilerin halkın gelir durumuna göre düzenlenmesi ve vergi tahsilindeki usulsüzlük ve yolsuzlukların kaldırılacağı ifade edilmiştir. Programın ikinci maddesi, İnönü hükümetinin ekonomi ve maliye politikalarını eleştirerek, vergilerin "tahammül sınırını" aşmayacak seviyeye indirilmesi, sistemi ve vergi toplama yöntemlerinin daha adil ve etkin bir şekilde düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Nitekim daha önce SCF lideri Okyar, Mustafa Kemal'e gönderdiği ve basına yansıyan mektubunda mevcut iktidarı ağır vergi almak ve alınan vergileri israf etmekle suçlamış (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930), ve halkın hükümetin politikalarından memnun olmadığını ifade etmiştir (The Times, 16 Ağustos 1930).

3. maddede, devletin kaynaklarının israf edilmemesi, verimli kullanılması yatırım teşebbüslerinin ortaya çıkaracağı masrafların sadece bir nesle yüklenmemesi gerektiğini ve SCF'nin bunlardan kaçınacağı taahhüt edilmiştir.

Bu madde ile vergilerin çok yüksek miktarda demiryollarına harcanmasına tepki gösterilmektedir.

4. maddede, Fırkanın Türk lirasının değerini yükseltmek için önlemler alınacağını ve yabancı sermayenin Türkiye'ye girişinin yolunun açılacağını ifade etmektedir. Dönemin Avrupalı uzman raporlarına paralel olarak, Türk parasının istikrarını sağlamak ve yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmek için gereken altyapının oluşması hedeflenmiştir.

Parti programının 5. Maddesinde, yurttaşların ekonomik ve mali refahına yönelik girişimlere mani olan hükümet müdahalelerinin önüne geçileceği, özel teşebbüsün destekleneceği, bireysel teşebbüsün yeterli gelmediği noktalarda devletin doğrudan iktisadi teşebbüste bulunacağı ifade edilmiştir. Beşinci madde esas olarak kasaba ve şehirlerde iş yapan tüccarlara yöneliktir. Parti, vatandaşların girişimciliğinin önünde bir engel teşkil eden devlet müdahaleciliğine karşı olduğunu ilan etmiştir. Bu bağlamda, programdaki pratik öneri liman tekelinin kaldırılmasıdır.

Fırkanın liberalizmle en çok ilişkilendirilen temel ilkesi 5. maddedir. Liberalizmin temel ekonomik politikalarına bakıldığında fırkanın bu yönüyle liberalizmi savunduğu söylenebilir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, SCF'yi sadece belli konularda değerlendirmek liberalizmle uyumluluğunu göstermek bakımından yetersiz kalacaktır.

6. maddede, fırkanın en önemli politikalarından biri de köylü ve çiftçinin uygun faiz oranlarıyla para bulmasının sağlanması ve murabaha usulünün terk edilmesi olarak belirlenmiştir. Bu amaçla, Ziraat Bankası'nın çiftçi ve köylü için her türlü krediyi sağlaması için çalışılacağı ifade edilmiştir. SCF, ekonomik krizden etkilenen köylülerin sorunlarını Ziraat Bankası'nın düşük faiz oranları aracılığıyla köylülere daha fazla kaynak dağıtarak çözmeye çalışmıştır. Partinin nihai hedefi, köylüleri tefeci sermayenin baskısından kurtarmaktır.

Fırka programının 7. maddesinde, daha evvel çıkarılmış olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun titizlikle uygulanacağı, söz konusu kanunun sağladığı kolaylıkların genişletileceği, Sanayi ve Maadin Bankası'na işlerlik kazandırılacağı, yerli ürünlerin korunarak bu ürünlerin dış pazarlarda satılması için her türlü tedbirin alınacağı, bu amaçla nakliye ve liman ücretlerinin yeniden düzenleneceği ifade edilmiştir. Parti programının 7. maddesi iktisadi faaliyetlerle ilişkin geniş bir program çizmiş gibi görünse de iktisadi alanda radikal bir değişimi vadettiği söylenemez. Zira Sanayi ve Maadin Bankası 1925 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararla kurulmuş, Teşvik-i Sanayi Kanunu da Mustafa Kemal'in talebiyle 1927 yılında çıkarılmıştı.

Programın 8. maddesinde, devlet dairelerindeki işlemlerin yavaşlığı ve buradaki yolsuzluk ve usulsüzlüklerden söz edilmektedir. Bu madde ile, hantal devlet bürokrasisini hukukun üstünlüğü yaklaşımıyla dönüştürmek amacıyla önemli bir vizyon ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma göre, sistemin şeffaflığını artırmak ve bürokrasiyi etkin kılmak için mahkemeler düzenli olarak denetlenecek ve rüşvetle mücadele edilecektir (The Times, 14 Ağustos 1930).

Programın 9. maddesi, yargıdaki sorunların çözümüne yöneliktir. SCF, parti programında mahkeme süreçlerinin hızlandırılması gerektiğini bunun için sıkı ve sürekli denetimlerin yapılacağını ve mahkemelerin birtakım yapısal değişikliklerle güçlendirileceğini vadetmiştir. Dönemin siyasi ve içtimai vaziyetine bakıldığında özellikle yargı ve bürokraside keyfi ve usulsüz uygulamaların olduğu görülmektedir (Zürcher, 1993: 152). Bu nedenle SCF'nin bu yaklaşımı toplumda önemli bir yankı uyandırmıştır.

Programın 10. maddesinde, fırkanın başta komşu ülkeler olmak üzere bütün ülkelerle samimiyet çerçevesinde dostluk tesis edeceği bu amaçla Milletler Cemiyeti'yle sıkı bir ilişki kurulacağı ifade edilmiştir. Dönemin siyasi ve ekonomik koşullarına uygun olarak, Türkiye'nin ekonomik bunalımdan etkilenen Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan ile daha yakın ekonomik işbirliği geliştirmesi önerilmiştir (Emrence, 2006: 80).

SCF'nin parti programının 11. ve son maddesiyle, kadınların da siyasi huktan faydalanacağını, seçme ve seçilme hakkının Türk kadınlarına da tanınacağını vadetmiştir. Fırkanın kuruluşunun bizzat Mustafa Kemal tarafından talep edildiği, kurucularının Mustafa Kemal tarafından yönlendirildiği dikkate alındığında parti programının Mustafa Kemal'in bilgisi veya onayı dışında hazırlandığı düşünülemez. Kadınlara yönelik siyasi hakların genişletileceğine dair ifadenin de Mustafa Kemal'in isteği üzerine programa dâhil edildiği açıktır. Bunun en somut göstergesi de Mustafa Kemal'in isteği üzerine kız kardeşi Makbule hanımın SCF'ye katılmış olmasıdır (Yetkin, 1982: 114).

SCF'nin parti programında ekonomik ve mali konuların ön planda olduğu görülmektedir. Genel anlamda vergilerin düşürülmesi, israfın önlenmesi, yabancı yatırımcılar için ekonomik istikrarın sağlanması ve bankalar marifetiyle özel teşebbüsün desteklenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Programın, toplumun farklı kesimlerinin ekonomik sorunlarına ilişkin çözümler sunduğu söylenebilir. Çiftçi ve köylüler için Ziraat Bankası kredisi, daha hacimli işler yapan tüccarlar için devlet tekelinin sınırlandırılacağı, gelire göre vergi tahsilinin vadedilmesi toplumdan gelen talep ve şikâyetlere bir cevap mahiyetindedir.

SCF, partinin programını kamuoyuyla paylaştıktan kısa bir süre sonra, tıpkı parti programı gibi oldukça sade bir tüzük hazırlayarak partinin genel amaçları ve teşkilatlanmasına ilişkin usul ve esasları yayınlamıştır. Tüzükte, Cumhuriyet ve laikliğe bağlılık özellikle vurgulanmış, Fırkanın ismi “Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası” olarak zikredilmiştir. Tüzüğün “Birinci Kısım” başlığının “Genel Esaslar”ında sadece 5. maddenin ekonomiyle ilgili olduğu görülmektedir. Buna göre, her türlü ekonomik ve mali girişimin desteklenmesi, bunun önündeki engellerin bertaraf edilmesi, iktisadi kalkınmanın evvela özel teşebbüs marifetiyle gerçekleştirilmesi fırkanın temel politikası olarak belirlenmiştir (Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yasası: 1).

SCF'nin parti programı analiz edildiğinde programın yaşanan ekonomik sorunlara reel çözümler sunmaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomiye çözüm olarak sunulan reçetelerin hali hazırdaki müessese ve kanunların ıslahıyla alakalı olup, köklü bir liberal ekonomik politikanın vadedilmediği görülmektedir. Bununla birlikte partinin programında toplumsal yaşam, eğitim, hukuk, bireysel hak ve hürriyetler (kadınlara seçme ve seçilme hakkı dışında), eşitlik, basın hürriyeti gibi o günün temel sorunları olarak dikkat çeken ve liberalizmin temel kavramları olarak kabul edilen konulara yer verilmediği görülmektedir. Örneğin 1930 da liberal demokrasi için büyük bir engel olan Türkiye'deki kuvvetler birliği uygulamasına SCF tarafından herhangi bir eleştiri getirilmediği görülmektedir.

SCF'nin hükümete yönelik eleştirilerinin genellikle hükümetin ekonomik politikaları ve vergi sistemiyle alakalı olduğu görülmektedir. Fırkanın kuruluşundan üç gün sonra Okyar'ın basında yayımlanan demecinde “*Vergiler tahammülün fevkindedir. Birçok kimseler bu yüzden hapisshaneye giriyor. Memlekette fuzuli israfat çoktur. Bununla mücadele edeceğim*” demiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ağustos 1930: 1).

SCF'nin iktidara ilk resmi eleştirisi TBMM'nin 25 Eylül 1930 tarihindeki celsesinde Parti'nin Genel Başkanı ve Gümüşhane milletvekili Fethi Okyar tarafından yapılmıştır. Fethi Okyar, eleştiriye maliye bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun hükümetin mali önlemlerine yönelik açıklamaları nedeniyle yapmıştır (TBMM ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cild: 21, 82. İnkat, (25.09.1930). Eleştiriler karşısında Saraçoğlu, muhalefeti yabancıların sözcülüğünü yapmakla suçlamıştır.

Fethi Okyar meclisteki konuşmalarında hükümeti milli sermayeyle kurulan inhisarların özel kişilerin menfaatlerine terk edildiği, inhisarların yönetiminde bulunanların devleti zarara uğrattıklarını ifade etmiş ve bu konuda hükümeti eleştirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Ekim 1930: 40-60-61). Devletin yaptığı yatırımların bedellerinin çok üstünde bir kâr marjıyla başka şirket-

lere gelir sağladığını, vatandaşın ekonomik zorluklara rağmen devlete ödediği vergilerin fütursuzca harcandığını iddia etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1930). Fethi Bey İzmir konuşmasında, demiryolu yapımına prensip olarak karşı olmadığını belirttikten sonra şunları söylemiştir: *“Demiryolu için gerekli masraflar çiftçi, esnaf ve tüccardan alınıyor... Bunların mali kabiliyetlerini düşünmek ve vergi kaynaklarını korumak lazımdır. Masraflar memleketin iktisadi tahammülünü aştığı zaman halkın iktisadi kalkınması... durmaya mahkumdur.”* (Hakimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1930).

SCF'nin ekonomik eleştirilerinin iki ana unsuru, tekellerin kaldırılması ve ticaretin serbestleştirilmesi ile demiryolu yatırımlarının devlet bütçesinden yapılması politikasının terk edilmesi idi (Boratav, 1974: 71). İlk bakışta SCF-CHF çatışmasını liberalizm ve devletçilik arasındaki bir çatışma olarak görmek mümkündür. Aslında SCF ile CHF arasında kadar net bir tutum ve felsefe farkı yoktur. Tek önemli fark, SCF'nin yüksek vergilere ve bu vergi yüküne büyük ölçüde neden olan “demiryolu politikasına” karşı çıkması, özellikle de liman inhisarlarının kaldırılmasını talep etmesiydi.

Fethi Okyar, yabancı sermayenin Türkiye'ye yeterli miktarda gelmeyişi- nin önündeki en büyük engelin hükümetin ekonomik politikaları olduğu kanaatinde (Yetkin, 1982: 148). Dış sermayenin yürütülen ekonomik politikalara güvenmediğini, güven ve istikrar tesis edildiği takdirde yabancı sermayenin iç piyasaya gireceğini, bu durumun da sıkıntıları hafifleteceğini ifade etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Eylül, 1930). Fethi Okyar, İsmet Paşa'nın SCF'nin iktisadi politikalarına yaptığı eleştirilerine cevap olarak, Avrupa'nın ekonomide ilerlemesinin liberal sistemin bir sonucu olduğunu, devletin özel teşebbüsün yapamadığı faaliyetlerle kendisini sınırlandırması gerektiğini ve hükümetin temel görevinin özel teşebbüsü teşvik edip işlerini kolaylaştırmak olduğunu ifade etmiştir (Okyar, 1987: 107).

Liberalizm ve liberal değerler genel olarak incelendiğinde SCF'nin, çizilen liberalizm şablonuna tam olarak oturmadığı, “tutarsız bir liberalizm” profiline sahip olduğu söylenebilir (Georgeon, 2006: 130; Erdoğan, 2005: 34). SCF'nin kurucu kadrosunun Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içinden çıkması ve bu kadroların “Cumhuriyetçi gelenek”i temsil etmesi bu iddiayı güçlendirmektedir. 1930 yılından sonra bir liberal dönüşüm veya SCF ile birlikte bir liberal uyanışın yaşanmadığı; 1920'lerden beri devam eden Cumhuriyetçi anlayışın hala devam etmekte olduğu gözlenmektedir (Erozan, 2011: 199).

CHF'nin SCF Muhalefetine Tepkisi

Bir muhalefet partisi olarak SCF'nin bazı ekonomik politikalara ve halka yüklenen ağır vergilere eleştiri yapmaktan öteye geçemediği görülmektedir. Ancak bu sınırlı ve yumuşak muhalefete rağmen CHF'nin SCF'ye karşı oldukça sert tepkiler verdiği görülmektedir (Koçak, 2014: 31). Bununla birlikte CHF, SCF'yi sürekli irtica, anarşizm ve Bolşeviklik ile suçlamıştır. SCF, CHF tarafından karşı devrimci bir parti olarak damgalanmıştır (Timur, 1971: 209). CHF, SCF'nin kendisine yönelik yürüttüğü muhalefeti, rejime, dolayısıyla Cumhuriyete karşı bir muhalefet olarak algılamış ve bunu kamuoyuna bu şekilde yansıtmıştır (Yetkin, 240).

CHF, SCF'yi liberal ekonomik politikaları sebebiyle değil daha çok Cumhuriyet ve laiklik karşıtı bir tabana sahip olduğu gerekçesiyle eleştirmiş (Özipek, 2004: 259), SCF'nin Cumhuriyet'in kazanımlarını tehdit eden bir unsur haline geldiğini iddia etmiştir (Başar, 1981: 22). Falih Rıfkı Atay (1961, C.1: 434-438) kendilerine “sadece tenkit ve murakabe” görevi verilen SCF'nin kısa bir süre içinde her türlü irticayı seferber ettiğini, Cumhuriyetin getirdiği inkılapları hedef aldığını, dini bir silah haline getirdiklerini, SCF'nin feshe-dilmesiyle büyük bir tehlikenin durdurulduğunu söylemiştir. Atay (1961, C.1: 465), daha da ileri giderek, SCF'nin umumi bir ilgi görünce “hemen bir seçimle Meclisi ele geçirmeyi gözüne kestirdiğini” ifade etmektedir. İktidarın muhalefete yönelik sert eleştirilerini sık sık yayınlayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Atay, “*Bir Mektup-İnkılap Susmamalıdır*” başlıklı yazısında, ülkenin henüz inkılap döneminde olduğunu, muhalefete gösterilen hürmetin devrimlere karşı bir saygısızlık olduğunu ve muhalefete karşı seslerin yükseltilmesi gerektiğini yazmıştır (Avşar, 1998: 102-103). Mustafa Kemal'in 12 Ağustos 1930 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan demecinde yeni fırkanın Cumhuriyeti güçlendireceği açıklamasından 5 gün sonra Atay, iki fırka arasındaki muhalefetin CHF hükümetini güçlendirmeyeceğini ifade etmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 17 Ağustos 1930). Bu durum hem CHF'nin muhalefet partisi karşısındaki duruşunu hem de bu konuda Mustafa Kemal'le aynı fikirde olmadıklarını göstermektedir. Atay'ın aynı zamanda CHF milletvekili olması sebebiyle onun dile getirdiği düşüncelerin iktidarın SCF'ye genel bakışını da yansıttığı söylenebilir.

CHF'ye göre liberal politikalar Türkiye'nin mevcut koşullarında uygulanamazdı. Çünkü özel sektör yeterince güçlü değildi ve ekonomik kalkınmayı sağlamak ancak devletçilik politikalarıyla gerçekleştirilebilirdi. İsmet Paşa, SCF'nin iktisadi politikalarını eleştirirken, liberalizm kavramını da ilk kez 30 Ağustos 1930 tarihinde gerçekleştirdiği Sivas konuşmasında dile getirmiş-

tir. Kendilerinin mutedil devletçi olduklarını, devletçilikten vaz geçerek her nimeti sermayedarlardan beklemenin anlamsız olduğunu ve liberalizmin, bu memleketin anlayamayacağı bir şey olduğunu ifade etmiştir (Boratav, 1974: 82). Buna karşılık Fethi Okyar, Devlet sisteminin ekonomik temellere dayanması gerektiği fikrinin evrensel olarak kabul edildiğini, yalnızca askeri ve siyasi başarıların bir ulusu ayakta tutmak için tek başına yeterli olmadığını ancak İsmet Paşa'nın bunu görmezden geldiğini söylemekle yetinmiştir (Cumhuriyet, 03 Eylül 1930).

CHF'nin bu eleştirisi, SCF'nin özel sektöre alan açan söylemlerinin erken Cumhuriyet dönemi için uygulanamayacağına işaret etmektedir. CHF, yeni muhalefetin bu yaklaşımının, devlet destekli sanayileşme hamlelerini ve altyapı yatırımlarını sektöre uğratacağını iddia etmiştir. CHF, muhalefetin iktisadi politikalarının gerçeklerden uzak olduğunu, Türkiye'nin kalkınma sürecinde fedakârlığın halk tarafından da üstlenilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu durum, SCF'nin vergilerin düşürülmesi talebine doğrudan bir itiraz anlamına gelmektedir. CHF, özellikle SCF'nin döviz tarifelerinin düşürülmesi ve dış ticaret serbestliği gibi politikaların, genç Türkiye'nin yerli sanayisini koruma çabasına karşı bir tehdit olarak görmüştür.

CHF'nin muhalefete yönelik eleştirileri genellikle rejim, devrim ve laiklik konularında yoğunlaşmıştır. Özellikle belediye seçimleri öncesinde CHF, gerçekleştirdiği seçim propagandalarında SCF'yi Cumhuriyetin temel değerlerine karşı çıkan bir siyasal parti olmakla suçlamıştır. SCF; komünist, gayrimüslimlerin çıkarlarına hizmet eden ve gericilerle işbirliği yapan bir hareket olmakla itham edilmiştir (Emrence, 2005: 215). Cumhuriyet Halk Partisi yeni partiye yaklaşımında genellikle "hükümet basınının" yolunu izlemiştir. Birçok yazara göre Halk Fırkası, iktidarını tehdit eden alternatif oluşumu hazmedememiş ve onu ortadan kaldırmak için her yolu denemiştir (Emrence, 2006: 39). CHF Genel Sekreterliği, 22 Ağustos 1930 tarihli genelgesinde, Serbest Fırka'nın yaptığı propagandalara karşı dikkatli olunmasını (BCA, 02 Eylül 1930: 490/01-1/4/12) ve propaganda sürecinde Cumhuriyetçilik ve Laiklik ilkelerine aykırı hareket edenlerin kaydedilerek yetkililere bildirilmesini istemiştir (BCA, 02 Eylül 1930: 490/01-1/4/11).

CHF, SCF'nin Belediye seçimlerini kazanmaması için birçok yasadışı yollara başvurmuştur. Bunlar arasında SCF'le ilişkili ya da fırkaya kayıtlı üyelerin adlarının seçmen listelerinden silinmesi, SCF destekçilerinin oy kullanma yerlerine girmesinin engellenmesi, kullanılan oy sandıklarının ortadan kaldırılması ve SCF lehine kullanılan oyların çalınması yer almaktadır (Tabak, 1990: 139,153). Ayrıca birçok ilde polis, ordu ve yerel yetkililer eliyle muhalefetin

toplantı, miting ve seçim propagandaları engellenmiştir. SCF genel başkanı Fethi Okyar'ın seçimlerdeki usulsüzlükleri araştırmak amacıyla TBMM'ye verdiği gen soru önergesi CHF milletvekillerinin karşı oylarıyla reddedilmiştir.

CHF'nin SCF'yi gerçek anlamda rekabet edebileceği bir muhalefet partisi olarak gördüğü iddia edilemez. SCF'nin aldığı destek, CHF tarafından daha çok ekonomi merkezli bir yorumla değerlendirilmiştir. İktidar partisine göre, muhalefet, Büyük Buhran'dan bıkan halk ve iktidarın iktisadi politikalarından memnun olmayan toplumsal gruplarca desteklenmiştir (Georgeon, 2006: 128). Ancak SCF'nin destek kazanmasında otoriter yönetimin büyük rol oynadığı görülmektedir.

CHF'nin eleştirileri, ekonomik gerçekliklerle ideolojik tercihler arasında dengeyi sağlamaya yönelik bir çaba olarak görülebilir. Ancak CHF'nin, SCF'nin önerilerini reddetmesi, farklı ekonomik yaklaşımlar arasında uzlaşmanın sağlanmasını engellememiştir. Nitekim SCF'nin önerdiği bazı ekonomik politikaların CHF'de karşılık bulduğu görülmektedir. Örneğin SCF'nin Türk lirasına değer kazandırılmasına ilişkin politikasının bir etkisi olarak İsmet İnönü, bu konuda kendilerinin daha hassas ve dikkatli davranacaklarını beyan etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Ekim 1930: 35). Benzer şekilde dış sermayenin ülkeye çekilmesi konusunda da girişimlerin CHF tarafından başlatıldığı görülmektedir. Bu amaçla İnönü'nün ABD ile gerçekleştirdiği görüşmelerde Amerikan sermayesinin Türkiye'ye çekilmesi konusunda daha olumlu bir duruş sergilemiştir (Tekeli ve İlkin, 2009: 185).

CHF'nin SCF'ye tepkisi, partinin kapatılmasından sonra da devam etmiştir. Örneğin partinin kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun SCF'nin kapatılmasından sonra CHF'ye geri dönmemesi üzerine Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki görevine son verilmiş, Darulfunun'da kısa bir süre çalıştıktan sonra buradan da emekli edilmiştir (Erozan, 2011: 199). Ağaoğlu'nun çıkardığı Akın gazetesi de CHF'ye muhalefet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır.

SCF'nin Kapatılması

SCF'nin kapatılması tıpkı partinin kuruluş süreci gibi Mustafa Kemal'in isteği üzerine gerçekleşmiştir. Gerek Ağaoğlu (1994: 18) gerekse İlmen (1951: 30) Atatürk'ün SCF'yi kurdurmasına rağmen partinin yaşaması ve gelişmesi konusunda ortaya bir irade koymadığını, CHF ve İnönü'den gelen tepkiler üzerine partinin kapatılmasını istediğini ifade etmişlerdir.

SCF'nin kapatılmasının önemli gerekçelerinden biri de partinin irticai/gerici unsurların merkezi haline geldiği iddiasıdır. İsmet İnönü (1987:227-

228) Atatürk idaresine ve kendisinin teşkil ettiği hükümetlere ve yürüttükleri politikalara karşı vaziyet almış insanların Serbest Fırka'da barındıklarını ve bu fırkayı bir kurtuluş istikameti olarak gördüklerini ifade ederek partinin kapatılmasında bir dahlinin olmadığını ifade etmektedir. İnönü'ye göre SCF kadroları, reformlara karşı çıkan ve medreseleri, tekke ve zaviyeleri kapatılan “gericiler” tarafından doldurulmuştur (Sencer, 1971: 206). Reformların toplumda kök salmadığı bir ortamda Serbest Fırka liderleri yerel örgütleri kontrol edememiş ve “istenmeyen sonuçlar” ortaya çıkmıştır (Tökin, 1965:75).

Dönemin tanıklarından ve CHF milletvekili Hilmi Uran, hatıralarında SCF'nin kapatılmasını şöyle gerekçelendirmektedir:

“Eğer yeni fırka, taşrada daha henüz esaslı teşkilat yapmamış olduğu halde dahi belediye seçimlerine katılarak, onları mutlak kazanmak hevesine düşmeyip de, faaliyeti sadece Büyük Millet Meclisi'ne hasretmiş ve orada bir müddet mutedil ve makul bir murâkabe organı hüviyetinde kalarak, ondan sonra taşrada teşkilatını ikmal etmiş olsaydı, bu hem kendisinin devamlı bir hayata malikiyetini ve hem de memlekete çok hayırlı bir organ olmasını sağlayacaktı. Fakat fırka başında bulunanlar, bu sabır ve tahammülü gösteremediler. Halkın fırkaya temayülünü sağlamasından bile şüphe edilen tedbirler ise, halkın aşırı derecede rağbetini fırka üzerine çekerek, işbaşında bulunanları tahrik etmiş oldu. Bu hava içinde fırka, hemen belediye seçimlerine katılmakla, kendisini bütün bir hoşnutsuzluklar zümresinin mümessili mevkiine sokmuş oldu ve hatta halk tabakalarının ruhuna henüz sinmemiş olan körpe inkılap hamlelerimizi de bu surette tehlikeye koymuş bulundu” (Uran, 1959: 213).

Uran, Serbest Fırka'nın taşrada teşkilatlanmadan belediye seçimlerini kazanmaya çalışmasını adeta bir “suç” olarak telakki etmektedir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, SCF'ye “mutedil ve makul” bir şekilde Meclis'te sadece bir denetim organı olma rolü biçilmiştir. Uran, muhalefetin seçimlere katılmasını “sabır ve tahammül” göstermemek olarak nitelendirmekte, halkın muhalefete teveccüh göstermesini de iktidarı “tahrik” eden bir durum olarak değerlendirmektedir. Uran'ın anlattıklarından, SCF'nin kendisine biçilmiş olan rolün dışına çıkması, partinin kapatılmasının adeta haklı bir gerekçesi olarak kabul edilmiştir. Uran, SCF'ye yönelik eleştirilerinden sonra bazı itiraflarda da bulunmaktadır. Uran, muhalefetin kurucu kadrolarının inkılaplara karşı olmadığını, SCF'nin seçimlerde yaptığı tüm propagandaların kanunun müsaadesi çerçevesinde gerçekleştiğini ancak, partinin teşkilatları ve onu destekleyen geniş halk kitlelerinin inkılaba henüz ısınmadıklarından bunların yapılan inkılaplar için tehlike arz ettiğini ifade etmektedir (Uran, 1959: 215-216). Fırkanın isminin “serbest” olması, toplumda inkılaplara karşı kayıtsızlık oluşturma tehlikesini taşıdığına dikkat çeken Uran, Fırkanın doğrudan Mustafa Kemal tarafından isimlendirildiğini (Ahmad, 1995: 88) de dikkatten kaçırmaktadır.

Resmi tarihe bakıldığında SCF'nin kuruluşu ve kapatılması daha farklı anlatıldığı görülmektedir. SCF'nin kapatılması, 1931 yılında Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nce hazırlanan tarih ders kitabında SCF'ye ilişkin şu değerlendirmeler yapılmıştır:

“Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyetçi ve laik olduğunu ilanına rağmen, memlekette başkaldırmaya takat bulamayarak, ötede beride sinmiş olan mürteci unsurlar, Halk Fırkası'nı devirmeyi maksatlarının birinci kademesi sayarak meydana atıldılar; yeni bir fırkanın teşekkülünü ve bir kısım münevverlerin ona girişini, inkılap hayatında tefrika sanarak, her yerde nifak tohumu saçmaya koyuldular. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kaldırdığı tarikatlar, şeyhleri ve dervişleriyle yeniden canlandılar. Yeni fırka siperi arkasında, gizli irtica faaliyetleri başladı.” (Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941: 199-200).

Ders kitaplarında SCF'nin kuruluşuyla ilgili, Mustafa Kemal'in destek ve teşviklerinden söz edilmemiş, talep üzerine kurulan bir parti olmasından ziyade muhalefetin özgür iradesiyle teşekkül etmiş bir siyasal parti izlenimi verilmiştir. Mürtecilerin ya da sistemi devirmek isteyen grupların SCF'de toplandığına dair değerlendirmenin sosyolojik bir tarafı bulunsa da bunu kanıtlamanın tam olarak mümkün olmadığı söylenebilir.

SCF'nin kapatılmasını tek bir gerekçeye bağlamak yetersiz kalacaktır. Parti, her şeyden önce kedisine biçilen rolün dışına çıktığından böyle bir sonla karşı karşıya kalmıştır. Bu sonla karşılaşmasında meclisin dışına çıkarak seçimlere katılması ve halk için bir alternatif siyasal parti haline gelmesi, iktisadi politikaları eleştirerek hükümeti zor durumda bırakması ve nihayet Mustafa Kemal'i CHF ile kendi arasında bir tercihe zorlaması faktörleri etkili olmuştur. Cumhuriyet ve laiklik karşıtı zümrelerin partiye yönelmesi, partinin en önemli kapatılma gerekçesi olarak değerlendirilmiştir. Ancak, partinin tabanı ya da seçmen kitlesiyle ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapmak oldukça zor görünmektedir. Partinin kısa ömürlü olması ve genel seçimlere katılmamış olması bu zorluğun temel sebepleridir. Bu zorluğa rağmen, SCF'ye beklenenden daha fazla ilgi gösterilmesi, dönemin iktidarına ve iktidarın yürüttüğü temel politikalara karşı halkta ciddi bir memnuniyetsizliğin tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1997: 64). Vergilerin düşürüleceği ve gelire göre vergilendirilme yapılacağı vaadinin tüccar ve esnaf sınıfının partide kümelenmesine sebep olduğu (Emrence, 2005: 214) iddia edilse de bu durum genel bir yorum ve değerlendirmenin ötesine geçememektedir. Bilakis, bu durumun büyük toprak sahiplerini ve sanayi burjuvazisini daha çok memnun ettiği söylenebilir (Timur, 1971:163).

SCF'nin kapatılma sürecini başlatan ilk kıvılcım İzmir olaylarıdır. Fethi Okyar ve partinin yönetici kadroları partinin teşkilat işleri için 4 Eylül 1930'da Ege bölgesine bir seyahat düzenlemişlerdir. Okyar ve arkadaşları İzmir'de

beklenenden çok daha fazla bir coşku ve kalabalıkla karşılanmışlardır. Ortaya çıkan bu tablo, CHF'lileri oldukça rahatsız etmiştir. Fethi Okyar'ın İzmir valisi ve belediye başkanıyla görüşme talebi reddedilmiş, Okyar'ın düzenleyeceği mitingin ertelenmesi istenmiştir. Bunun üzerine Okyar, Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek durumu arz etmiş, Mustafa Kemal de İçişleri Bakanı ve İzmir Valisi'ne telgraflar çekerek Okyar'a müdahale edilmemesini istemiştir (Avşar, 1998: 110-111). Gerilimli bir ortamda geçen ziyaretler kapsamında düzenlenen İzmir mitinginde, meydandakilerin şapkalarını yere atıp çiğnedikleri ve ekonomik sıkıntılarla ilgili hükümet aleyhine slogan attıkları görülmüştür (Arı, 2013: 193). Olaylar, 5 Eylül'de SCF taraftarlarının Anadolu gazetesini basıp binayı taşlamalarıyla daha da tırmanmış, kolluk kuvvetlerinin müdahaleleriyle 2 kişi hayatını kaybetmiş ve 15 kişi yaralanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 6 Eylül 1930:1). CHF Genel Sekreterliği, İzmir'deki olayların muhalif basın tarafından abartıldığını ve bu olayların komünist tahriki ile başladığını belirterek, güvenlik güçlerinin müdahale etmesi sonucunda bir çocuğun vurulduğunu ifade etmiştir (BCA, 06 Eylül 1930; 490/01-1/4/15). Bu gelişmeler, iktidar ve SCF arasında siyasi gerilimi göstermek bakımından önemlidir.

İzmir olayları ve Okyar'ın Ege gezisi CHF aleyhine bir propagandalar zinciri halini almış, SCF'nin CHF'ye siyasi galebe çaldığı bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. Bu durum üzerine İçişleri Bakanlığı Cumhuriyet devrimlerinin tehdit altında olduğu gerekçesiyle tüm valiliklere tedbir alınması hususunda bir genelge göndererek, gerektiğinde kolluk kuvvetlerinin hazırda tutulması talimatını vermiştir (Avşar, 1998: 115). Okyar'ın gezileri ve SCF'nin parti teşkilatlanması sürecinde meydana gelen olaylar, fırkanın mitinglerinin yasaklanmasıyla sonuçlanmıştır (Senemoğlu, 2016: 62). SCF taraftarları "irtica" ile suçlanmış, Fethi Okyar Mondros'u imzalamakla itham edilmiş ve Atatürk'e düşman olmakla suçlanmıştır. CHF milletvekilleri Meclis görüşmelerinde daha da ileri giderek, SCF yöneticilerini vatan hainliğiyle suçlamış (Zürcher, 1993: 261), rejim düşmanı haline geldiği iddia ettikleri SCF'nin kapatılmasını talep etmişlerdir (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1997: 87).

SCF'nin hükümetle karşı karşıya gelmesine sebep olan ve siyasi gerilimi tırmandıran bir diğer olay da 1930 yılında gerçekleştirilen belediye seçimleridir. Ahmet Ağaoğlu ve bazı SCF yöneticilerinin mütereddit tavrına rağmen Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in onayıyla 1930 yılının Ekim ayında gerçekleştirilen belediye seçimlerine katılma kararı almıştır (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1997: 76). Okyar'ın düzenlediği Anadolu gezilerinde halktan gördüğü destek ve kadınların partiye gösterdiği teveccühün onu bu konuda cesaretlendirdiği söylenebilir (Senemoğlu, 2016: 62).

SCF, yapılan belediye seçimlerinde henüz 2 aylık bir parti olmasına rağmen 502 seçim bölgesinde 31'ini kazanmıştır. Ancak bu durum, onun için sonun başlangıcı olmuştur. Zira SCF, hükümet ve onun kontrolündeki basın tarafından adeta hedef tahtası haline getirilmiştir. Gerek CHF gerekse iktidarın kontrolünde bulunan basın organları, SCF'nin irtica yuvası haline geldiğini ve vatan hainlerinin parti etrafında toplandığını iddia etmişlerdir (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 1997: 77).

Belediye seçimlerine hile karıştığı, CHF'nin kamu otoritesini ve kolluk kuvvetlerini kullanarak SCF'ye oy verenleri engellediği iddia edilmiştir. Bu iddialar muhalefet tarafından zaman zaman belgeleriyle birlikte Meclis kürsüsüne taşınmıştır. Örneğin Adana'daki seçimlerde toplam seçmen sayısından 78 adet fazla oy çıktığı meclis zabıtlarına geçmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.10.1930: 17-18).

CHF ve SCF arasında çıkan siyasi gerilim Mustafa Kemal'i bir tercihe zorlamıştır. Nihayet Mustafa Kemal, tercihini kurucusu ve doğal lideri konumunda olduğu CHF'den yana kullanmış ve Fethi Okyar'dan partisini kapatmasını talep etmiştir. Mustafa Kemal'le karşı karşıya gelmeyi ve gerilimli bir ortamda muhalefete devam etmeyi tercih etmeyen Okyar, 17 Kasım 1930 tarihinde SCF'yi feshettiğini deklare etmiştir (Bila, 1999: 62). Dolayısıyla telkinlerle kurulan SCF yine telkinler sonucunda kapatılmıştır (Timur, 1971: 162).

Sonuç

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle; çok partili sisteme geçişi denemek, halkın mevcut iktidara karşı memnuniyetsizliğini yumuşatmak, Türkiye'nin Batı'ya karşı otoriter görüntüsünü değiştirmek, iktidarın parlamentodaki faaliyetlerini denetlemek ve CHF'ye alternatif bir seçenek sunmak amacıyla kurulmuştur. Ancak bu, gerçek anlamda bir sivil inisiyatifle değil, devlet kontrolü altında bir girişimle gerçekleşmiştir.

SCF'nin, mevcut siyasi iktidarın kendisi için çizdiği muhalefet sınırlarının dışına çıkmasına izin verilmemiştir. CHF, kendisine alternatif olmayacak, bununla birlikte sisteme de sadık kalacak bir muhalefet arzu etmiştir. SCF'nin kurucusu Fethi Okyar'ın ifade ettiği üzere SCF, Atatürk'ün onayını alarak kurulmuş ve rejimin sınırları içinde hareket etmeyi kabul etmiştir. Bu durum, liberal partilerde olması beklenen "bağımsızlık" ilkesine aykırıdır.

SCF'nin, vadettiği iktisadi politikalarla tam olarak liberal bir ekonomik politika benimsediği iddia edilemez. Parti programında liberal ekonomik reformlara yer verilmiş olsa da, bunlar tamamen serbest piyasa ekonomisi ilke-

lerine dayanmamaktadır. SCF, devletin ekonomik alandaki rolünü küçültmek yerine, özel sektörle dengeli bir şekilde çalışmasını savunmuştur. SCF'nin devletçilik ilkelerine karşı eleştirileri olsa da, dönemin ekonomik koşulları (1929 Dünya Ekonomik Buhranı) ve Türkiye'nin altyapısal ihtiyaçları, tam anlamıyla liberal politikaların uygulanmasını engellemiştir.

Liberal partilerin, bireysel hak ve özgürlükleri merkeze alan bir siyasal anlayışla hareket etmeleri beklenir. SCF'nin söylemlerinde bireysel özgürlükler kısmen vurgulanmışsa da, dönemin otoriter rejim koşulları içinde bu hedeflerin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır.

SCF'nin kısa süre içinde kapatılması, partiye yönelik liberal bir reform hareketi ya da siyasal sistemde kalıcı bir değişim yaratma fırsatı sunmamıştır. Parti, siyasi iktidar ve onun kontrol ettiği basın tarafından yapılan baskılar ve eleştiriler karşısında rejimin sınırlarını zorlamaktan kaçınmıştır. SCF, liberal bir muhalefet görünüm sergilese de, müesses düzeni ve inkılapları eleştirmekten kaçınmış, bu alanlarda tam bir serbestlik talebinde bulunmamıştır. Bu nedenlerle SCF, liberal değerlere kısmen yaklaşan bir parti olsa da, tam anlamıyla liberal bir parti olarak değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Liberal bir sistemin temel unsurları olan sivil inisiyatif, bireysel özgürlükler ve devlet müdahalesinin sınırlandırılması, SCF'nin yapısında ve uygulamalarında eksik kalmıştır. Liberal siyasi düşüncenin temel savunularından biri olan “kuvvetler ayrılığı” prensibinin SCF tarafından tartışma konusu yapılmadığı görülmektedir.

SCF'nin kapatılmasını takip eden tek parti döneminde Türkiye'deki rejime damgasını vuran tarihsel eğilimler siyasette otoriterleşme, kültürel hayatta tepeden inmecî dönüşüm ve ekonomide devletçilik olmuştur. Altı Ok oluşturulmuş, yeni bir Türk kimliği inşası amacıyla “tarih-bilimsel” teoriler geliştirilmiş nihayetinde altı ok CHF kongresinde kabul edilerek modern Türkiye'nin temel ilkelerine dönüştürülmüştür. 5 Şubat 1937'de devletçilik ilkesi Atatürk'ün diğer ilkeleriyle birlikte anayasaya resmen girmiştir. İzmir olaylarının meydana getirdiği toplumsal muhalefet ve SCF'nin belediye seçimlerinde elde ettiği görece başarı partinin kapatılmasında önemli rol oynamıştır. Partinin kapatılması, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik tarihi açısından farklı yönlerde değerlendirilse de halkın mevcut hükümete olan memnuniyetsizliğini gösteren açık bir kanıt olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve fert*. İstanbul: Sanayiinefise Matbaası.
- Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest Fırka hatıraları*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (çev. Yavuz Alagon). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Akşam Gazetesi*. 13 Ağustos, 1930.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye'de devletçilik döneminde özel sektör sanayiinin gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 13. s. 35-59.
- Anadolu Gazetesi*. 17 Ağustos 1930.
- Arı, K. (2013). *Türk devrim tarihi 2*. İstanbul: Zeus Yayıncılık.
- Atay, F. R. (1961). *Çankaya (Atatürk devri hatıraları) C1-2*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Avşar, A. (1998). *Bir partinin kapanmasında basının rolü: Serbest cumhuriyet fırkası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Başar, A. H. (1981). *Atatürk'le üç ay ve 1930'dan sonra Türkiye*. Ankara: Ankara İktisadî ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- BCA, 02 Eylül 1930: 490/01-1/4/12.
- BCA, 02 Eylül 1930: 490/01-1/4/11.
- BCA, 06 Eylül 1930, 490/01-1/4/15.
- Berend, I. T. (2011). *20. Yüzyıl Avrupa iktisat tarihi*. (çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Berktaş, F. (2012). Liberalizm: Tek bir teorik pozisyona indirgenmesi olanaksız bir ideoloji. H. Birsen Örs (Ed). *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler içinde* (s.47-114). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berzeg, K. (1996). *Liberalizm ve Türkiye*. Ankara: . Liberal düşünce topluluğu yayınları.
- Bila, H. (1999). *CHP 1919- 1999*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (1974). *100 soruda Türkiye'de devletçilik*. Ankara: Gerçek Yayınevi, Yelken Matbaası.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de devletçilik*. İstanbul: Savaş Yayınları.
- Caniklioğlu, M. (1996). *Liberalizm*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Coşkun, C. A. (2019). Devlet felsefesi: Eleştirel düşünceler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. 8(22), 239-254.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 03 Eylül 1930.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Ağustos 1930.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 11 Ağustos 1930.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Ağustos 1930.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Ağustos 1930.
- Çavdar, T. (1983). Cumhuriyet döneminde Türk iktisadi düşüncesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.4. (s.1074-1084). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekincikli, M. (2012). Türk Demokrasi kültürünün gelişim sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu. *Gazi Akademik Bakış*. 6(11), 151-163.

- Emrence, C. (2005). Dünya krizi ve Türkiye'de toplumsal muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, cilt. 7 liberalizm içinde* (s.213-216). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Emrence, C. (2006). *99 günlük muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, M. (2005). Liberalizm ve Türkiye'deki serüveni. Murat Yılmaz (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, cilt 7. liberalizm içinde*. (s.23-40). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğlu, H. (1985). Atatürk ve Devletçilik. *Belleten*. 49(194), 57-372. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1002927>.
- Erozan, B. (2011). Ahmet Ağaoğlu ve "Nizamlı Hürriyet": Bir cumhuriyetçi yorum denemesi. *Doğu-Batı*. (57), 197-225.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi (1900-1930)*. (çev. Ali Berktaş). İstanbul: YKY.
- Hâkimiyeti Milliye*. 17 Ağustos 1930.
- Hâkimiyet-i Milliye*. 8 Eylül 1930.
- Hatipoğlu, Ş. R. (1936). *Türkiye'de zirai buhran*. Ankara: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi ideolojiler*. (çev. A. K. vd.) Ankara: Liberte yayınları.
- İlmen, S. (1951). *Dört ay yaşamış olan zavallı Serbest Fırka*. İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik ilkesi ve Türkiye'nin birinci sanayi planı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar, C.2*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kansu, A. (2009). Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm içinde* (s. 253-267). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2014). *Belgelerle iktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (2011). *Atatürk üzerine*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Laufenburger, H. (1941). *İktisadi sahada devletin müdahalesi*. (çev. Zekai Apaydın). İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.
- Lewis, B. (2002). *The emergence of modern Turkey*. Oxford and New York: Oxford University press.
- Mises, L. V. (2002). *Liberalism in the classical tradition*. The foundation for economic education, Inc.
- Naskali, E. G. (2015). *Celal Bayar arşivinden Serbest Fırka anıları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Okyar, A. F. (1987). *Serbest Cumhuriyet Fırkası nasıl doğdu, nasıl fesh edildi?* Hazırlayan: Nermi Kırda: İstanbul.
- Okyar, F. (2017). *Serbest Cumhuriyet Fırkası hatıraları*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Okyar, F. (1980). *Üç devirde bir adam*. Hazırlayan: Cemal Kutay. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (1997). *M. Fethi Okyar'ın anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özipek, B. B. (2004). Serbest Fırkanın mürtecileri. Yasin Aktay (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık, C.6 içinde* (s.245-249). İstanbul: İletişim Yayınları.
- SCF Umumî Kâtipliği. (1930). *Serbest Cumhuriyet Fırkasının yasası*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

- Sencer, M. (1971). *Dinin Türk toplumuna etkileri*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Senemoğlu, O. (2016). Türkiye'nin demokrasiye geçişte ikinci başarısız girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF). *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 44-66.
- Serap, T. (1990). *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir vilayeti*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Smith, A. (2014). *Milletlerin zenginliği*. (çev. Haldun Derin). İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları.
- Tarih IV, (2001). *Kemalist eğitimin tarih dersleri (1930-1941)*. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- TBMM Zabıt Ceridesi. 25 Eylül 1930: 82.
- TBMM Zabıt Ceridesi. 2 Ekim 1930: 40-60-61.
- TBMM Zabıt Ceridesi. 2 Ekim 1930: 84.
- TBMM Zabıt Ceridesi. 15 Ekim 1930: 17-18.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). *1929 Dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- The Times*. 11 Ağustos 1930.
- The Times*. 14 Ağustos 1930.
- The Times*. 16 Ağustos 1930
- The Times*. 29 Ağustos 1930.
- The Times*. 8 Eylül 1930.
- Timur, T. (1971). *Türk devrimi ve sonrası (1919-1945)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tökin, F. H. (1965). *Türk tarihinde siyasî partiler ve siyasî düşüncenin gelişmesi 1839-1965*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de siyasi partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Turhan, M. (1965). *Atatürk ilkeleri ve kalkınma*. İstanbul: Şehir Matbaası.
- Uran, H. (1959). *Hatıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Uran, H. (2017). *Meşrutiyet, tek parti, çok parti hatıralarım, 1908-1950*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uzun, A. ve Uzun, A. M. (2024). İktisadi devletçiliğin yükselişi ve etkileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, (113), 29-54. <https://doi.org/10.36484/liberal.1432501>.
- Yanık, L. K. (2015). Liberalizm: Bir yazın değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler*. 12(46), 35-55.
- Yarın Gazetesi*. 9 Ağustos 1930.
- Yayla, A. (2008). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2015). *Kemalizm: Liberal açıdan bir tahlil*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1993). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.